

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94(477.86)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2024/2.15>

Бурачок Л.В.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Лизень Є.В.

Аналітичний центр балканських досліджень

ФОРМУВАННЯ ПАРТІЙНО-ПОЛІТИЧНОЇ СТРУКТУРИ ТА ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК ФРН В 1949–1963 РР.

У статті в межах окресленого хронологічного періоду досліджено питання формування партійно-політичної структури та політичний розвиток ФРН. Підкреслено, що досягнення феномену західнонімецького «економічного дива» повоєнного періоду стосовно суспільно-політичного становища ФРН важливе в контексті необхідності поглиблення наших уявлень про одну з центральних проблем історичної германістики новітнього часу. Актуальність цієї теми обумовлюється її не розробленістю в українській історичній науці, а також докорінними геополітичними змінами на карті Європи, на що ми не можемо не реагувати.

*Простежено, що внаслідок беззастережної капітуляції німецьких збройних сил 8 травня 1945 р. і цілковитого загарбання території рейху військами союзників було не лише звільнено Німеччину від нацистської диктатури, а й стався поділ країни. Після поразки у Другій світовій війні німецьку державність фактично було ліквідовано. Вся повнота влади в Німеччині належала Чотиристоронній американо-британо-франко-радянській комісії, яка поділила країну на чотири зони окупації. Вона була найвищою владою на німецькій землі, кожна з цих країн взяла під контроль одну з окупаційних зон; столиця Берлін так само була поділена на чотири сектори, кожен з яких отримав власний статус. Післявоєнний період для Німеччини виявився доволі складним. В історіографії він отримав назву «година нуля». Переважна ж більшість населення сприймало все, що відбувалося, як катастрофу, більшість німців переживали *zusammenbruch* – «відчуття поразки». Ситуація дійсно була катастрофічною. Країна не просто зазнала поразки у війні. Впав державний лад, який регламентував життя. Не було уряду, парламенту, політичних партій, місцевих органів влади тощо.*

Встановлено, що всупереч потсдамським домовленостям, на другу половину 1946 р. чітко визначилися два підходи до німецького питання: західний і східний, тобто демократичний і тоталітарний. 2 грудня 1946 р. Великою Британією і США було укладено угоду про об'єднання їх зон окупації. Так виникла Бізонія. У лютому 1948 р. до цієї угоди приєдналися Франція – Тризонія. На утворення прозахідної, окремої західнонімецької держави з трьох західних зон, вплинули радше ініціативи західних держав, аніж воля й уявлення західнонімецьких політиків. Поряд з інституюванням Бізонії та Тризонії на Лондонській конференції було схвалено рішення про заснування Парламентської ради, завдання якої полягало у підготовці нової конституції для Західної Німеччини. Вона була створена 1 вересня 1948 р. До неї увійшли представники всіх партій (65 депутатів, у тому числі й комуністи), які репрезентували інтереси 46 мільйонів осіб. Варто зауважити, компартія була єдиною партією, яка відіграла деструктивну роль у суспільно-політичному житті західних зон. Очолив Парламентську раду Конрад Аденауер.

Ключові слова: ФРН, політична партія, К. Аденауер, канцлер, ХДС/ХСС, СДПН, Бундестаг.

Постановка проблеми. Після того як в західних окупаційних зонах була послаблена заборона на політичну діяльність, в Західній Німеччині знову почали виникати політичні партії і традиційні організації, що об'єднували людей зі спільними інтересами. Однак, в порівнянні з Веймарською республікою, партійна система Німеччини кардинально змінилась. Тісний зв'язок партій з певними класами і соціальними прошарками чи конфесіями зник. Сформувалась система народних партій, яка хоч і відображала найважливіші ідеологічні напрямки, але вже не була жорстко закріплена за певними соціальними верствами. Звичайно, у всіх партіях ще відстежувались риси, які видавали їх походження із класових партій, однак і членство в тогочасних партіях, і їх електорат вже не були обмежені колишніми рамками.

Те, що для всієї Німеччини об'єктивною тенденцією був демократичний розвиток як єдиного рятівний для німецької нації, свідчила післявоєнна активізація партійно-політичного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед української новітньої історіографії проблематика історії суспільно-політичного відродження Західної Німеччини після Другої світової війни є достатньо обмеженою, спеціальні праці з даного дослідження відсутні. Праці істориків представлені у своїй переважній більшості деякими статтями та матеріалами підручників. Це характеризує стан сучасної української історіографії, практично не заангажованої цією проблематикою. Одними з найцікавіших джерел, які були використані при написанні роботи, слід вважати мемуари видатних політичних діячів, що брали безпосередню участь у суспільно-політичних та соціально-економічних процесах, досліджуваних у даній роботі. Треба враховувати суб'єктивний характер даних джерел і те, що ці роботи розглядають процес становлення Західної Німеччини у післявоєнний період, виходячи з того, який він мав вигляд перед світовою спільнотою з їхньої точки зору та офіційної позиції ФРН, яку вони репрезентували на тому чи іншому етапі. Без цих робіт неможливий об'єктивний аналіз фактів, вони є певною мірою індикатором ідеологічної спрямованості інших джерел. До цієї групи належать роботи К. Аденауера «Воспоминания» [1], Ф.-Й. Штрауса «Воспоминания» [28], В. Брандта «Воспоминания» [2] та «Демократический социализм: Статьи и речи» [3], а також М. Реймана «Решения (документы). 1945–1956» [25]. Їхні статті, промови й доповіді дають уявлення про вплив ділового світу на внутрішню й особливо зовнішню політику Західної Німеччини

досліджуваного періоду. Найвагомішою науковою історичною працею на цю тему є робота Т. Купрій «Утворення ХДС і його участь у державотворчих процесах Німеччини» [18], в якій дослідниця, аналізуючи західнонімецькі джерела, вказує на наявність апологетичних характеристик, притаманних таким політичним лідерам ФРН, як Л. Ерхард та К. Аденауер. Автор використовує значну кількість фактажу і переконливо доводить наявність помітних успіхів та перетворень у політичній, соціальній та економічній сферах Західної Німеччини в 1945–1950 рр. У плеяді відомих сучасних вітчизняних істориків-германістів та дослідників міжнародних відносин вагоме місце посідають В. П. Газін та С. А. Копилов, які, власне, належать до групи дослідників, що сформували українську германістику. Саме у їхньому співавторстві опубліковано навчальний посібник «Новітня історія країн Європи та Америки 1945–2002 рр.» [7], в якому на основі великого фактичного матеріалу аналізується формування партійно-політичної структури та процесу державотворення післявоєнної Західної Німеччини, а також її соціально-економічний та суспільний розвиток на тлі визначних діячів ФРН цієї епохи К. Аденауера та Л. Ерхарда.

На окрему увагу в контексті проведення дослідження заслуговують також праці вітчизняних істориків П. Касперовича «Історія сучасної Німеччини (XX ст.)» [16], О. Іваницької «Новітня історія країн Європи та Америки (1945–2013)» [13] та «Новітня історія Західної Європи та Північної Америки (1945 р. – початок XXI ст.)» [22] під редакцією М. Швагуляка, де показано формування повоєнного світового порядку і нової системи міжнародних відносин, розглянуто особливості соціально-економічного та політичного розвитку Західної Німеччини. Характерною особливістю цих дослідницьких праць є критичний підхід до здобутків наукової думки, що виявляється у перегляді усталених оцінок тих чи інших історичних подій та явищ у процесі їх поглибленого вивчення, а також досить великої кількості фактажу з досліджуваного періоду. Унікальні документальні матеріали, насамперед мемуарного характеру, представлені у навчальному посібнику Л. Мицака, Ю. Кузьменка «Новітня історія країн Європи та Америки (1918–2007)» [21].

Наукову цінність в європейській історіографії має праця видатного англійського історика Нормана Дейвіса «Європа: Історія» [9], в якій автор описує повоєнну Західну Європу досліджуваного періоду, велику увагу приділяючи саме Західній Німеччині. Він наголошує на тому, що партнерство

К. Аденауера та Л. Ерхарда створило виграшну комбінацію для виходу ФРН із кризової ситуації, відзначає їхню виражену внутрішню та зовнішню політику. А західнонімецьке «економічне диво» він вважає своєрідним осередком західноєвропейського післявоєнного відродження.

Постановка завдання. Автори статті ставить за мету на основі історичної літератури дослідити процес формування внутрішньополітичного становища ФРН у 1949–1963 рр.

Виклад основного матеріалу. Основною центристською партією Західної Німеччини у післявоєнний час став Християнсько-демократичний союз (ХДС), що утворився в 1946 р. Він представляв інтереси великих підприємців середнього класу (чиновники, заможні селяни, робітники). Серед членів партії було чимало віруючих робітників католиків – протестантів. ХДС була партією економічної та політичної демократії. Її головною програмною установкою був курс на соціальну ринкову економіку [7, с. 211]. Першим лідером ХДС став К. Аденауер. Саме він запропонував альтернативу «Христос чи Маркс», виступив як поборник «соціалізації» капіталізму. У програмах християнських демократів Аленській (лютий 1947 р.) та Дюссельдорфській (червень 1949 р.) йшлося про пошук «третього шляху» розвитку: між радянським соціалізмом та крайнощами американського капіталізму. В їх основу лягли ідеї християнського соціалізму, демократії, позакласової солідарності, соціальної справедливості, соціальної ринкової економіки, участі робітників в управлінні виробництвом тощо. Соціальний склад партії був досить розлогий: від великих підприємців до робітників. Незмінним союзником ХДС став Християнсько-соціальний союз (ХСС, Баварія) – споріднена з ХДС земельна баварська партія [13, с. 559–560]. В Західній Німеччині ХДС доктора К. Аденауера поступово перетворювався на головну політичну силу. К. Аденауер був старожитнім консерватором, що сповідував гасло «Жодних експериментів!», проте його партнерство з Л. Ерхардом, прихильником соціально-ринкової економіки, створило виграшну комбінацію [9, с. 1105]. На противагу цим твердженням, радянський історик М. Восленський стверджував: «Забороняючи діяльність демократичних організацій, західні держави сприяли виникненню реакційних політичних партій. Провідною партією німецького імперіалізму став ХДС, лідером якого досить довго був К. Аденауер, тісно зв'язаний як з німецькими, так і з американськими монополіями» [6, с. 87].

У 1948 р. конституювала себе ліберальна Вільна демократична партія (ВДП, лідер Теодор Хейс). У її складі були підприємці, інженери, колишні офіцери вермахту. Кредо партії – приватна власність та вільна конкуренція. У 1946 р. відновила свою діяльність Соціал-демократична партія Німеччини (СДПН, лідер Курт Шумахер). Соціал-демократи оголосили компартію ворогом №1. Згідно з концепцією післявоєнних соціал-демократів, капіталізм у Німеччині зазнав краху разом із фашизмом, і на порядку денному стоїть питання про перехід до соціалізму без класової боротьби та без комуністів через виборчу систему, через синтез робітничого класу з надкласовою державою. Пропонувалося одержавлення ряду галузей, обмеження землеволодіння. Фактично партія обстоювала демократичну парламентську республіку. Водночас вона не визнавала потсдамських рішень і колективної вини за війну та злочини фашизму.

Що ж до КПН, то порівняно з періодом до 1933 р. її роль та вплив зменшилися. Німецькі солдати-комуністи, що воювали на Східному фронті, на власні очі побачили плоди діяльності комуністів у СРСР і добре усвідомили, до чого веде комуністичний режим [7, с. 212].

Вже невдовзі після свого конституювання Західна Німеччина досягла відносно високого рівня політичної стабільності. В той час, як в урядових колах Європи та Америки точилися жваві дискусії навколо німецького питання, а взаємини між Сходом і Заходом досягли високої напруги, ФРН була островом внутрішньополітичного спокою. Очоливши уряд у момент заснування ФРН, К. Аденауер займав пост Федерального канцлера 14 років. Його канцлерство проходило без потрясінь і криз. «Старий канцлер» (К. Аденауеру у 1949 р. виповнилося 73 роки) не прагнув експериментів ні у зовнішній, ні у внутрішній політиці; він вірив у «керовану демократію»: власні враження від найновішого досвіду німецької історії переконували його, настільки небезпечними є надмірні свободи. Критики докоряли йому за нестачу фантазії, за стійку прозахідну позицію, що перешкоджає будь-якому зближенню зі Сходом. За переконанням К. Аденауера, Німеччині був потрібний тривалий час, щоб повернути собі рівновагу. Все своє довге життя він присвятив спробам німецько-французького порозуміння. З поразки і поділу Німеччини робив висновки, що до того порозуміння слід прагнути навіть ціною тривалої залежності від Франції. Вважав, що загроза Заходові з боку СРСР і комунізму є

дуже великою, і опиратися їй можна лише шляхом об'єднання Західної Європи та її зв'язків із США. К. Аденауер дотримувався точки зору, що об'єднання Німеччини є неможливим, доки СРСР залишається наддержавою. Об'єднання, на його думку, мало відбутися після об'єднання Західної Європи і набуття нею такої притягальної сили, що Радянський Союз виявиться не в стані зберегти свої позиції в країнах Центрально-Східної Європи, здобуті внаслідок Другої світової війни. [22, с. 445].

Період 50–60-х рр. ХХ ст. був позначений становленням і зміцненням парламентської демократії на заході Німеччини, активним входженням ФРН у систему демократичного Заходу і прохолодними відносинами зі Сходом. Особливо напруженими були стосунки між обома німецькими державами. Узятя на озброєння навесні 1955 р. доктрина Хальштейна почала застосовуватися проти держав, що налагоджували зв'язки з НДР. Так, у 1957 р. ФРН розірвала дипломатичні стосунки з Югославією, а в 1963 р. – з Кубою [24, с. 50].

У 1949 р. існувала роздроблена партійна система, що загрожувало поверненням до «веймарської» нестабільності. У Бундестазі першого скликання були представлені 2 основні партії, кожна з яких отримала більше чверті голосів виборців (СДПН і ХДС/ХСС). Блок ХДС/ХСС отримав 31% голосів виборців, а саме 139 місць, його головний суперник СДПН набрала 29,2%, або 131 мандат. Також в бундестаг увійшли 2 партії, кожна з яких отримала не менше 5% голосів (ВДП здобула 11,9% і одержала 52 місця, КПН отримала 15 місць), і 5 маргінальних партій, кожна з яких набрала від 1,5 до 4% голосів [7, с. 221]. Виборча боротьба йшла навколо економічного курсу. Соціал-демократи різко критикували концепцію ринкового господарства Л. Ерхарда як проголошену зверху класову боротьбу і виступали за планову економіку і соціалізацію основних галузей важкої промисловості. Виступаючи на передвиборчому зібранні ХДС в Гейдельберзі, К. Аденауер заявив, що йдеться про те, ким буде керуватись Німеччина: християнами чи соціалістами, які не можуть протистояти наступові комунізму. До того ж, антиклерикальні випадки лідера партії К. Шумахера відштовхнули від СДПН робочих-католиків, а їх голоси були вирішальними для результатів виборів, особливо в землі Північна Рейн-Вестфалія.

Після виборів К. Аденауер домовився з лібералами та Німецькою партією про утворення коаліції. Піти на союз з СДПН він не захотів, бо виборці віддали явну перевагу соціально-ринковому, а не

плановому господарству. 12 вересня 1949 р. лідер Вільної демократичної партії (ВДП) Т. Хейс був обраний Федеральним президентом ФРН і запропонував на пост Федерального канцлера Західної Німеччини кандидатуру К. Аденауера. Під час виборів він отримав в бундестазі 202 голоси із 402 та пройшов з мінімальною перевагою, яку склав його особистий голос [23, с. 216].

Канцлер в подальшому намагався добитися більшої самостійності для ФРН. Символічним стала сама передача тексту Окупаційного статуту. Верховні комісари приймали К. Аденауера і декількох його міністрів у своїй резиденції в Петерберзі. Щоб підкреслити дистанцію, їх відділяв від німців червоний килим. Чудово знаючи, що він не повинен стати на нього, канцлер ФРН, проте, став на килим і зачитав привітальне слово. Не очікуючи таких дій, комісари забули вручити К. Аденауеру тексти самого Статуту і поспіхом засунули їх помічнику канцлера Герберту Бланкенхорну вже в гардеробі. Своім вчинком К. Аденауер дав зрозуміти, що ФРН вважає себе рівноправним партнером країн Заходу [24, с. 315–316].

Завдяки удосконаленню виборного права та успіхам Федеративної Республіки в економічному розвитку, відбувалася еволюція багатопартійної системи майже веймарського типу у так звану альтернативну систему. Для партійного розвитку 50-х рр. ХХ ст. був характерний процес концентрації: від представництва дев'яти партій першого скликання Бундестагу, п'яти у другому (1953), чотирьох у третьому (1957) до трьох партій у четвертому (1961). Цей процес концентрації відбувався на користь двох найбільших партій – ХДС/ХСС і СДПН. Обидві ці партії, зрештою, стали загальнонародними, при цьому ідеологічні принципи до певної міри втрачали своє значення. ХДС зміг упродовж 20 років утримати керівництво Федеральним урядом і реалізувати свою концепцію орієнтації на Захід та європейської політики. Провід СДПН, очолюваний К. Шумахером, а потім Еріхом Олленгауером, протистояв вступові ФРН до західноєвропейських інтеграційних організацій, вважаючи, що це поглиблює поділ Німеччини. Соціал-демократи виступали за об'єднану Німеччину, яка мала б державно-політичний устрій західного типу, але була б незалежною від Заходу. Побіч обидвох великих партій змогла надовго утвердитися в Бундестазі лише Вільна демократична партія, яка також неодноразово брала участь у Федеральному уряді як коаліційний партнер ХДС. ВДП, з огляду на внутрішні протиріччя між націонал-ліберальною та ліволіберальною фрак-

ціями, було доволі важко обстоювати свої позиції з обома великими партіями [22, с. 445–446].

Партійно-політична система, що склалася у ФРН на рубежі 50–60-х рр. ХХ ст., у конституційно-політичному сенсі була близька до двопалатної системи і характеризувалася значною стабільністю [24, с. 217]. К. Аденауер намагався обмежити вплив та ізолювати правих і лівих радикалів. У 1951 р. був прийнятий закон з охорони конституції («блискавичний закон»). Спеціальне відомство отримало право перевіряти лояльність державних службовців. Протягом першого десятиліття діями закону було притягнуто до суду кілька десятків тисяч чоловік. Уряд клопотав у листопаді 1951 р. перед Конституційним судом про заборону двох екстремістських партій – праворадикальної Соціалістичної імперської партії (СІП) і КПН. У жовтні 1952 р. суд визнав діяльність СІП як таку, що суперечить конституції, і заборонив її. Процес проти КПН зайняв більш тривалий час і завершився в серпні 1956 р. її заборонаю. Комуністи самі дали привід для заборони своєї партії, відмовившись визнати Основний закон ФРН, і висували гасла про необхідність «революційного повалення проімперіалістичного уряду Аденауера» [27, с. 206]. З цього приводу східнонімецький історик-ідеолог комунізму В. Кремер твердив: «Найпоспідовнішими борцями за захист життєвих інтересів трудящих є комуністи. А західнонімецька реакція стверджувала, що в умовах легальності і додержання конституції для діяльності компартії немає ґрунту. Наслідком цього у 1956 р. після дворічного судового розгляду компартія була оголошена поза законом. Майже 200 прогресивних організацій були заборонені. В той же час понад 500 мілітаристських союзів, які об'єднали майже 4 млн. членів, діяли при потуранні влади відкрито» [4, с. 51].

У 1952 р. був прийнятий закон про 5-відсотковий виборчий бар'єр, який повинна була подолати будь-яка партія, щоб потрапити до складу Бундестагу.

Ця міра була спрямована на те, щоб партійна система складалася з двох-чотирьох великих партій, що додало б їй стабільності, а також на те, щоб відсікти радикальні політичні сили [15, с. 93].

Не менш важкою справою представлялася консолідація сил, які підтримували демократичний порядок Боннської республіки. Орієнтована на Захід зовнішня політика К. Аденауера зустрічала різку критику з боку націоналістів, які вважали її зрадою, оскільки західна орієнтація фактично виключала можливість швидкого подолання роз-

колу Німеччини. Найсерйознішим противником К. Аденауера була СДПН, яка виступала як «непримирна опозиція». У протистоянні СДПН політиці західної орієнтації виявляється одне з основних відмінностей між першою і другою німецькими республіками – у зміні ролей між лівими і правими. У Веймарській республіці ліві були інтернаціоналістами, а праві – націоналістами. У Боннській республіці ключові позиції займали правочентристські сили, які виступали на підтримку наднаціональної інтеграції, а соціал-демократія виступала як партія німецької єдності [14, с. 287].

Але соціал-демократичній партії, керованій Е. Олленгауером (1901–1963) після смерті К. Шумахера 20 серпня 1952 р., не вистачало як сильної особистості типу К. Аденауера, так і привабливої для більшості населення політичної програми. Ця партія задовольнялася збереженням традиційних установок класової робітничої партії. Та поворотним для СДПН виявився 1959 р.: наприкінці січня цього року президія цієї впливової політичної сили Західної Німеччини вирішила провести у листопаді 1959 р. у Бад-Гедесберзі надзвичайний програмний з'їзд партії, на якому слід було обговорити й затвердити нову програму партії. Вирішальна роль у цьому належала Гербертові Венеру, який нарешті досяг принципової згоди СДПН щодо політики К. Аденауера, орієнтованої на вступ до НАТО й інтеграцію в Європу [17, с. 124].

У Годесберзькій програмі німецькі соціал-демократи відмовилися від головних принципів марксизму, натомість визначивши свободу, справедливість і солідарність як цілі, до яких прямувала партія. Замість усунення капіталістичних виробничих відносин через усупільнення і запровадження планового господарства соціал-демократи вимагали права голосу в контролі над економічною владою.

Вирішальне значення для позитивного сприйняття програми серед німецької громадськості мала закладена в ній відмова від усупільнення. Завдяки новій програмі СДПН пододала традиційну суперечливість між революційно-марксистською ідеологією і її радше соціально-реформаторською практикою. До цього слід додати відмову від антирелігійної доктрини і визнання потреби захисту батьківщини. СДПН, у лави якої тим часом влилося чимало вчених та інтелектуалів і яка почала потроху втрачати свій статус робітничої партії, набула привабливості для широких верств громадськості. Крім того, виконувач обов'язків голови партії Вальдемар фон Кньорінген по-новому зорієнтував роботу із гро-

мадськістю щодо освіти, науки й техніки. Загалом в іміджі СДПН червоний колір чимраз більше відступав перед синім забарвленням Годесберзької програми [12, с. 196].

«Соціал-демократична партія перетворилася з робітничої партії на партію народну. Вона прагне ставити сили, що їх звільнили промислова революція і механізація всіх сфер життя, на службу свободі й справедливості задля всіх...» [8, с. 212]. Нова програма партії була майже одногосно ухвалена на з'їзді партії у Бад-Годесбергу (13–15 листопада 1959 р.), а відтак пов'язані з нею зміни в партії відкрили для СДПН нові прошарки виборців й наділили соціал-демократів коаліційною пластичністю [14, с. 383]. Отож соціалістична партія Західної Німеччини, зрікшись пролетарських традицій у своїй Годесберзькій програмі 1959 р., зоставалася в опозиції до кінця 1960-х рр. [9, с. 1105].

К. Аденауер розраховував на зменшення впливу соціал-демократів у міру поліпшення соціально-економічного становища. Тому для уряду дуже важливим виявився розвиток ділових відносин з ОНП. Перешкоджаючи політичній діяльності профспілок, уряд в той же час сприяв утвердженню на підприємствах атмосфери співробітництва між підприємцями і профспілками. Важливу роль у цьому процесі відіграло законодавство щодо участі робітників в управлінні. Послаблення основного соціального конфлікту впливало на еволюцію партій і партійної системи в цілому. На Гамбурзькому з'їзді (1953 р.) ХДС розлучився з «соціалістичним» гаслом усупільнення виробництва, який містився в Алєнській програмі. Жорстка риторика з «німецького питання» була розрахована на залучення голосів «вигнаних». ХДС отримував приріст голосів за рахунок дрібних правохристиянських партій, а також за рахунок виборців із швидкозростаючого середнього класу [10, с. 127].

Успіхи економічної та внутрішньої політики принесли К. Аденауєру перемогу на виборах в бундестаг 6 вересня 1953 р. ХДС/ХСС з 45,2% голосів (на 14,2% більше, ніж у 1949 р.) здобули гору над СДПН, яка отримала тільки 28,8% (раніше 31,2%). Втрати зазнали вільні демократи, отримавши 9,5% (раніше 11,9%). Після приходу в 1954 р. на пост керівника партії Т. Делера розпочалось поступове відмежування ВДП від блоку ХДС/ХСС. Через два роки її міністри покинули склад уряду, а на виборах 1957 р. партія вже виступала як опозиційна. На початках це не принесло успіху. Якщо в 1953 р. ВДП підтримало 9,5% виборців (48 мандатів), то в 1957 р. – 7,7% (41 місце). Але пошук власної політичної і електоральної ніші продовжувався. Під

впливом дюсельдорфської групи на чолі з Еріхом Менде програмні положення ВДП набули яскраво виражений ліберальний характер. Партія розпочала активніше виступати за скорочення державного впливу на економіку, навіть якщо вона сприяє укріпленню порядку, на лібералізацію податкової політики, проти обмеження громадянських прав. ВДП підтримувала ідеї дебюрократизації, толерантного ставлення до осіб інших національностей. На виборах 1961 р. ВДП завоювала 12,8% голосів виборців, що склало 67 мандатів в бундестазі, що з урахуванням скорочення фракції ХДС/ХСС дозволило вільним демократам увійти в урядову коаліцію вже на правах більш рівноправного партнера [15, с. 287]. До тих, що виграли, належали Загальнонімецький блок/Союз позбавлених батьківщини і прав (СЛРП) з 5,9% голосів. Німецька партія не пододала 5-відсотковий бар'єр, але з десятьма мандатами знову потрапила в бундестаг завдяки передвиборчій угоді з ХДС. Загальнонімецька Народна партія на чолі з Густавом Хайнеманном отримала лише 1,2%. КПН також не пододала бар'єр, отримавши 2,2%, – на 3,5% голосів менше, ніж на виборах 1949 р. [11, с. 57].

Перемога ХДС/ХСС пояснювалася багатоманітним соціальним спокоєм, який був пов'язаний з економічним процвітанням і широко поширеним прагненням до стабільності і особистого благополуччя. Перемозі християнських демократів сприяв також шок, який пережило західнонімецьке суспільство в червні 1953 р., коли в НДР для придушення виступів робітників були використані радянські окупаційні війська. Бундестаг ухвалив рішення відзначати щорічно 17 червня як День німецької єдності [19, с. 48].

Підсумки виборів 1953 р. дали К. Аденауєру шанс, розширивши колишню коаліцію за рахунок включення СЛРП, отримати більшість у дві третини депутатських місць, потрібний для зміни Основного закону і прийняття рішення про переозброєння. І хоча два керівники СЛРП мали націонал-соціалістичне минуле – голова партії Вальдемар Крафт (1898–1977), колишній член СС, і Теодор Оберлендер (1905–1998), учасник гітлерівського «пивного путчу» 1923 р., – К. Аденауєр переступив через свої переконання і ввів їх до складу кабінету. Таким чином він хотів отримати додаткову підтримку своєї політики.

СЛРП відігравав на початку 1950-х рр. важливу роль, опираючись на Союз вигнаних німців і Спілки земляцтв. Кількісно і політично найбільш значущими були земляцтва німців з Судет (в 1955 р. близько 340 тис.), Сілезії (318 тис.)

і Східної Пруссії (130 тис.). У 1957 р. ці організації об'єдналися в «Союз вигнаних – Об'єднані земляцтва та земельні організації», які, за даними організаторів, налічували понад 2 млн членів. Але вони представляли інтереси набагато більшого кола громадян: за законом, статус вигнаного передавався у спадок. Тому кількість вигнаних у 1970 р. склала 8,9 млн, з них 2,6 млн осіб, молодших 20 років [19, с. 48–49].

Проблема вигнаних була тісно пов'язана з проблемою «колишніх», тобто з суспільною оцінкою підсумків Другої світової війни і епохи третього рейху. Ставлення західних німців до недавнього минулого було двоїтим. З одного боку, засуджувалися А. Гітлер та його диктатура, з іншого боку, переважала думка, що винні у злочинах тільки керівники НСДАП і СС. У 1949 і 1954 рр. Бундестаг переважною більшістю голосів оголошував амністію членам НСДАП. Промисловці і дипломати, які були засуджені як військові злочинці й відбували покарання в тюрмах, викликали співчуття в широких верствах суспільства. У 1952–1953 рр. були випущені на свободу генерали А. Кессельрінг, Е. фон Макензен і Е. фон Манштейн, яких К. Аденауер навіть прийняв у резиденції канцлера.

Найбільш гучні заклики вшанувати пам'ять німецьких солдатів і реабілітувати колишніх націонал-соціалістів виходили від СЛРП, Німецької партії і ВДП. Проголоси «колишніх» дбали і соціал-демократи. Керівники СДПН закликали шанувати пам'ять німецьких солдатів і протиставляли «чистий вермахт» «злочинним СС». Визнавалися злочинними в громадській думці тільки «чорні» СС, але не СС, які билися на фронті. 45% респондентів, опитаних у 1951 р., вважали найкращим часом для Німеччини роки до 1914 р., 42% – 1933–1939 рр. і лише 2% – ФРН. Хорошу думку про А. Гітлера мала майже чверть опитаних [29, с. 208].

У подібній атмосфері і відбулося скандальне призначення в 1953 р. на посаду статс-секретаря відомства канцлера Ганса Глобке (1898–1973), колишнього співробітника міністерства внутрішніх справ нацистської Німеччини. Незважаючи на численні протести, на те, що суд НДР засудив його до довічного ув'язнення, Г. Глобке залишався в уряді до кінця правління К. Аденауера [28, с. 416].

У 1959 р. К. Аденауер почав підбирати собі наступника, але він кілька разів міняв своє рішення, що викликало роздратування в членів ХДС. Та й жорстка зовнішня політика німецького канцлера після Суецької та Угорської криз виявила свою безперспективність. У пошуках претендента на пост канцлера К. Аденауер відхилив кандида-

туру популярного Л. Ерхарда і навіть намагався всіляко зганьбити його в очах провідних партійних функціонерів. Але К. Аденауер не без підстав сумнівався в тому, чи виявиться цей чудовий економіст таким же успішним політиком.

Напередодні виборів 1961 р. новий лідер ВДП Е. Менде висунув умову участі його партії в коаліції з ХДС, але без К. Аденауера. В ситуації, коли ні одна з провідних партій не змогла б отримати абсолютну більшість голосів виборців, роль ВДП як партнера по коаліції ставала особливо ваговою, і ліберали могли висувати свої вимоги. Цю ситуацію німці охарактеризували так. У найбільш авторитетному суспільно-політичному журналі ФРН «Шпігель» з'явилась карикатура. На ній між двома клітками, в яких стоять два сумних леви, що символізують блок ХДС/ХСС і СДПН, жваво пританцьовує мавпочка з написом «ВДП» на животі і розмахує ключами, примовляючи: «Кому захочу, тому і відкрию».

На виборах 1961 р. партійний блок ХДС/ХСС отримав 45,4% голосів виборців, СДПН – 36,2%, ВДП – 12,8% голосів. Збереженню авторитету К. Аденауера завадило в розпал виборчої кампанії 13 серпня 1961 р. будівництво Берлінської стіни. Тепер наставав час виконати коаліційний договір з лібералами ВДП, за яким К. Аденауер обіцяв піти у відставку в середині своєї каденції, щоб дати своєму наступнику час для підготовки до виборів 1965 р. [19, с. 50].

Та політична кар'єра К. Аденауера завершилась швидше. Гамбурзьке інформаційне видання «Шпігель» у номері від 10 жовтня 1962 р. в статті Конрада Алерса під заголовком «Умовно готовий до оборони» навколо теми з маневрами НАТО «Фаллекс 62», крім того, розкритикував політику оборони Бонна. 26 жовтня одразу ж після двадцять першої години редакційні приміщення «Шпігеля» були зайняті поліцією. Запідозрені у зраді країни, в діяльності, яка шкодить інтересам держави, в навмисному підкупі, на запит федеральної прокуратури видавець Рудольф Аугштайн і шеф-редактори, а також сам К. Алерс були заарештовані. У редакційних приміщеннях було проведено обшук, їх протягом тижня тримали під наглядом поліції, щоб знайти компромат. Ця поліцейська акція, до якої були причетні службовці Бундесверу і до якої, як пізніше виявилось, доклав рук сам міністр оборони Й.-Ф. Штраус, привела до гострих внутрішньополітичних суперечностей за потужної участі населення і нарешті до урядової кризи, коли міністри ВДП на знак протесту проти дій міністра оборони вийшли з коаліційного уряду.

У бурхливих дебатах, які були проведені в бундестазі, федеральний канцлер Аденауер на закид опозиції з СДПН мусив боронитися від того, що державними засобами було зневажене основне право свободи друку. Й.-Ф. Штраус, котрий після довгих заперечень, зрештою, підтвердив свою причетність до арешту К. Алерса, втратив своє міністерське крісло у терміново сформованому 14 грудня 1962 р. новому уряді; так само двоє причетних державних секретарів з міністерств оборони та юстиції звільнились зі своїх посад [28, с. 392].

Проте політичне життя ФРН як епіцентру напруженості європейської та світової політики формувалося не тільки внутрішніми чинниками. За умов сповільнення економічних темпів розвитку в Німеччині та поступового повороту світу до визнання ідеї мирного співіснування в міжнародному житті відбувалося фізичне та моральне зношування комбінації ХДС/ХСС/ВДП. Це проявилось, зокрема, у фінансових корупціях, вимогах генералів бундесверу оснастити армію ядерною зброєю [12, с. 117].

К. Аденауер виконав свою обіцянку і подав у відставку 15 жовтня 1962 р. З його відходом християнські демократи рівно на два десятиріччя втратили не лише визнаного лідера, але й стратегічну ініціативу. «Ера Аденауера» означала щось набагато більше, ніж режим його особистого правління. Це був звід неписаних правил політичної боротьби, визнаної і владою, і опозицією, свого роду друга конституція ФРН, яка без свого головного «гаранта» почала піддаватись незворотній ерозії. Далеко не всі наступники К. Аденауера на цьому посту проявили себе такими історичними особистостями, які можуть з

ним порівнятись. Не відчуваючи особливої любові до К. Аденауера, західні німці до нього дуже звикли, і це стало невисловленим компліментом стилю його правління. Восени 1963 р. західнонімецька преса в один голос стверджувала, що відставка батька-засновника ФРН приведе державу у стан внутрішньополітичного хаосу. Але до влади прийшов символ економічного успіху першого десятиріччя ФРН Л. Ерхард, з яким лідери ХДС/ХСС не без підстав розраховували на прихильність виборців до своєї політичної сили [10, с. 211].

15 жовтня 1963 р. К. Аденауер офіційно залишив посаду Федерального канцлера. З його відходом завершилась післявоєнна епоха історії ФРН [6, с. 328]. «За сто років багатої на події німецької історії ми вперше є свідками того, що людина, яка тривалий час перебувала на верхівці влади,

залишає її не в результаті свого банкрутства як політика, а з доброї волі, у мирі та злагоді», – сказав у цей день голова бундестагу Герстенмайер [8, с. 69]. У своїх спогадах про К. Аденауера один із соратників Ф.-Й. Штраус писав: «Лише на Рьондорфській конференції я остаточно почав сприймати Аденауера як видатну політичну постать, що здійснюється над численними претендентами на його посаду в лавах консерваторів... Тому я назвав би його “державним діячем, одухотвореним радістю”, якщо мати на увазі все те, що ним було досягнуто за короткий період його правління, коли було і поліпшення міжнародної обстановки, і її погіршення» [28, с. 343].

Вміле використання складної зовнішньополітичної кон'юнктури висунуло К. Аденауера в число видатних діячів сучасності. У Черчилль говорив, що К. Аденауер – найрозумніший німецький державний діяч з часів О. Бісмарка [19, с. 52]. Його політику продовжував Л. Ерхард, а канцлер Гельмут Коль, резюмував: «Те, що створив К. Аденауер, ми хочемо не лише зберегти, а й розвинути далі, відповідно до принципів, які він поклав в основу християнсько-демократичної політики» [16, с. 78].

Висновки. З огляду на викладене вище можна зробити висновок, що, пам'ятаючи про сумний досвід Веймарської республіки, недосконалість законодавства та незбалансованість гілок влади, які привели до влади А. Гітлера, К. Аденауер створив таку систему управління в країні, за якої більшість владних повноважень належали партіям, що отримали перемогу на парламентських виборах, та голові уряду, який формує партія-переможець чи коаліція, якщо таких партій виявиться декілька. Цим він забезпечив стабільність політичної системи, а відтак і стабільність економічного та соціального розвитку Німеччини.

Деколи в своїй діяльності К. Аденауеру доводилося відступати від демократичних принципів і християнських цінностей, робити непопулярні кроки, приймати одноосібні рішення, «йти проти течії», через що він здобув собі славу авторитарного політика з диктаторськими замашками. Цей образ, створений його діями, доповнювався зовнішністю канцлера: високий, сухорлявий, завжди напружений, з суворим аскетичним обличчям. Він викликав у оточуючих почуття страху та поваги одночасно.

Уряди К. Аденауера проводили виважену центристську політику, спрямовану на консолідацію суспільства, збереження його стабільності, демократизацію країни, намагаючись враховувати інтереси різних соціальних груп. Він постійно

боровся з проявами політичного екстремізму, які заважали його роботі як лівого, так і правого толку. Тому в 1952 р. ним була заборонена діяльність праворадикальної неонацистської Соціалістичної імперської партії, а у 1956 р. – ліворадикальної Комуністичної партії Німеччини.

Зусилля канцлера, спрямовані на стабілізацію політичної системи ФРН, створення міцного під-

ґрунтя її суспільного розвитку мали успіх. Він, досвідчений юрист, адміністратор, амбіційний і жорсткий політик, зумів надати діяльності своїх урядів конструктивного, ділового характеру, де визначальним чинником завжди були інтереси справи. Провідною рисою аденауерівського політичного стилю були поміркованість та прагнення до стабільності.

Список літератури:

1. Аденауэр К. Воспоминания. М. : Прогресс, 1969. 434 с.
2. Брандт В. Воспоминания. М. : Прогресс, 1991. 552 с.
3. Брандт В. Демократический социализм: Статьи и речи / авт. предисл. Б. Орлов. М. : Прогресс, 1990. 448 с.
4. Вебер А. Классовая структура общества в Западной Германии. М. : Наука, 1961. 274 с.
5. Висков С., Кульбакин В. Союзники и «германский вопрос»: 1945–1949 гг. М., 1990. 152 с.
6. Восленский М. Внешняя политика и партии ФРГ. М.: ИМО, 1961. 343 с.
7. Газін В., Копилов С. Новітня історія країн Європи та Америки (1945–2002 роки) : навч. посіб.). К. : Либідь, 2004. 624 с.
8. Гулевич В. Класи і політичні партії ФРН. К.: Наукова думка, 1975. 287 с.
9. Дейвіс Н. Європа: Історія / пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 1463 с.
10. Дзелепи Э. Конрад Аденауэр: Легенда и действительность. М., 1960. 224 с.
11. Документальні матеріали з всесвітньої історії : Практикум для студентів. Ніжин, 2000. 102 с.
12. Ежов В. Федеративная Республика Германии: легенды и действительность. М.: Знание, 1976. 225 с.
13. Іваницька О. Новітня історія країн Європи та Америки (1945–2013): навч. посіб. К. : Вид-чий Дім «Слово», 2014. 1056 с.
14. Історія Німеччини у світлинах / пер. з нім. І. Андрущенко, Л. Сандига, О. Кислюк. К.: Вид-во «Юніверс», 2010. 568 с.
15. Історія сучасного світу: соціально-політична історія XV – початку ХХІ століть: навч. посіб. / Ю. Горбань, Б. Білик, Л. Дячук та ін. / за ред. Ю. Горбань. 4-те вид., переробл. і доповн. К.: Знання, 2012. 438 с.
16. Касперович П. М. Історія сучасної Німеччини (ХХ століття). Донецьк, 1998. 126 с.
17. Кремер В. ФРГ: внутривнутриполитическая борьба и внешняя ориентация. М.: Прогресс, 1977. 334 с.
18. Купрій Т. Утворення ХДС і його участь у державотворчому процесі Німеччини (1945–1959): авто-реф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02. «Всесвітня історія». К., 2007. 17 с.
19. Лизень Є., Бурачок Л. «Економічне диво» у ФРН (1949–1963 рр.). Івано-Франківськ : Фоліант, 2019. 132 с.
20. Лизень Н. Становлення соціального ринкового господарства у повоєнній Західній Німеччині. *Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія»*. Харків : Майдан, 2004. Вип. 16. С. 5–10.
21. Мицик Л., Кузьменко Ю. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–2007): навч. посібник для самост. роботи студента. К. : Академвидав., 2008. 544 с.
22. Новітня історія країн Західної Європи та Північної Америки (1945 р. – початок ХХІ ст.) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. за ред. М. Швагуляка. Львів, Київ : Тріада плюс, Алерта, 2011. 700 с.
23. Норберт Е. Про німців / з нім. пер. О. Кислюк. К.: Юніверс, 2010. 432 с.
24. Орлов Б. С. СДПГ: идейная борьба вокруг программных установок 1945–1975. М., 1980. 335 с.
25. Рейман М. Решения (документы). 1945–1956. М. : Политиздат, 1975. 256 с.
26. Складові демократії / за ред. Доріс Геттінг, Вольфа-Дітера Міхаелі: пер. з нім. І. В. Сойка. К. : Либідь, 1993. 160 с.
27. Сокольский С. Христианско-демократический союз ФРГ: социология и политика. М. : Наука, 1983. 265 с.
28. Штраус Ф.-Й. Воспоминания. М. : Прогресс, 1991. 560 с.
29. Шульце Г. Історія Німеччини / пер. з нім. О. Насико. К. : Вид-во «Наука», 2010. 280 с.

Burachok L.V., Lyzen Ye.V. FORMATION OF THE PARTY-POLITICAL STRUCTURE AND POLITICAL DEVELOPMENT OF GERMANY IN 1949–1963

The article examines the formation of the party-political structure and the political development of the Federal Republic of Germany within the outlined chronological period. It is emphasized that the understanding of the phenomenon of the West German "economic miracle" of the postwar period in relation to the socio-political situation of Germany is important in the context of the need to deepen our understanding of one of the central problems of modern historical German studies. The relevance of this topic is determined by its lack of development in Ukrainian historical science, as well as fundamental geopolitical changes on the map of Europe, which we cannot help but react to.

*It was observed that as a result of the unconditional surrender of the German armed forces on May 8, 1945 and the complete occupation of the territory of the Reich by the Allied forces, Germany was not only freed from the Nazi dictatorship, but also the country was divided. After the defeat in the Second World War, the German statehood was actually liquidated. All power in Germany belonged to the Quadripartite American-British-French-Soviet Commission, which divided the country into four zones of occupation. It was the highest authority on German soil, each of these countries took control of one of the occupation zones; the capital Berlin was also divided into four sectors, each of which received its own status. The post-war period was quite difficult for Germany. In historiography, it was called "zero hour". The overwhelming majority of the population perceived everything that was happening as a catastrophe, the majority of Germans experienced *zusammenbruch* - "a sense of defeat". The situation was truly catastrophic. The country was not just defeated in the war. The state system, which regulated life, fell. There was no government, parliament, political parties, local authorities, etc.*

It was established that, contrary to the Potsdam agreements, two approaches to the German question were clearly defined in the second half of 1946: Western and Eastern, that is, democratic and totalitarian. On December 2, 1946, England and the USA concluded an agreement on the unification of their zones of occupation. This is how Bizonia was born. In February 1948, France – Trizonia joined this agreement. The formation of a pro-Western, separate West German state from three western zones was influenced by the initiatives of Western states rather than the will and ideas of West German politicians. Along with the establishment of Bizonia and Trizonia, the decision to establish a Parliamentary Council was approved at the London Conference, the task of which was to prepare a new constitution for West Germany. It was created on September 1, 1948. It included representatives of all parties (65 deputies, including communists), who represented the interests of 46 million people. It is worth noting that the Communist Party was the only party that played a destructive role in the social and political life of the western zones. The Parliamentary Council was headed by Konrad Adenauer.

Key words: *Germany, political party, K. Adenauer, chancellor, CDU/CSU, SPD, Bundestag.*